

Anna MAJKIEWICZ
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

SERIA *SCHRITTE* / *KROKI* NA POLSKIM RYNKU WYDAWNICZYM

Abstract

The Series, *Schritte* / *Kroki* on the Polish Publishing Market

The author presents books published in 2006 to 2014 from the series *Schritte/Kroki* co-financed by the Fischer Stiftung Foundation. She considers their position in the literary field as: canon, literature consecrated, “heretical”. Using the terminological findings of French sociologist Pierre Bourdieu, she determines the position of the publishing houses, the cooperation with the co-editors of the series, and the publication field from economic, symbolic capital perspectives. Thus, she tries to evaluate the degree of the series’ visibility on the Poland’s publishing market.

Keywords: project *Schritte / Kroki*, Fischer Stiftung Foundation, publishing market, Pierre Bourdieu, literary field.

„Literatura niemiecka pada ofiarą uprzedzeń – wiele osób uważa, że jest przyciężkawa i bez polotu, ale nikt tego nie zweryfikuje, bo mało kto sięga po książki niemieckich autorów”¹ – zdanie to, przytoczone w artykule Marty Dvorák *Mit środka Europy*, wyraziła dziesięć lat temu Beata Stasińska, ówczesna redaktor naczelna wydawnictwa W.A.B.. Stanowisko to nie jest odosobnione. O tym, że w powszechnej świadomości Polaków istnieje stereotypowy obraz literatury niemieckiej jako tej poważnej, „głębokiej” i podejmującej uniwersalne tematy, czy wręcz filozoficznej (nie przypadkiem w historii filozofii mamy tylu wybitnych myślicieli pochodzących z Niemiec), przekonywał również w wywiadzie Grzegorza Sowuli polski germanista i tłumacz literatury pięknej, Jacek S. Buras². Stwierdza on wręcz, że stereotypu tego

¹ M. Dvorák, *Mit środka Europy*, „Gazeta Wyborcza”, 22.08.2005. [online:] www.kroki.pl/echamedialne02.html [stan z 10.09.2014].

² Por. *Swobodnym krokiem w literaturę*, dodatek do „Rzeczypospolitej”, 7.11.2005, [online:] www.kroki.pl/echamedialne04.html [stan z 10.09.2014].

polscy „wydawcy nie próbują przelamać, tłumacząc się brakiem zainteresowania polskiego czytelnika”³. Zdaniem Burasa, opór bierze się także z braku wiedzy o tym, co wartościowe w literaturze niemieckiej⁴. Antidotum na ten stan rzeczy miał być projekt translatorski *Schritte / Kroki*.

Projekt *Schritte / Kroki*

Projekt ten powołany został do życia w 2005 roku, kiedy to fundacja S. Fischer Stiftung zainicjowała współfinansowanie serii trzydziestu przekładów współczesnej literatury niemieckojęzycznej na język polski w ramach obchodów Niemiecko-Polskiego Roku 2005/2006. Celem projektu była publikacja książek autorów dotąd na polskim gruncie nieodkrytych⁵, a w dalszej perspektywie – „zachęcenie polskich wydawców i tłumaczy do kontynuowania prezentacji w Polsce twórczości wybranych autorów”⁶. Pierwotnie wydawanie serii miało zakończyć się w 2006 roku wraz z publikacją 30 książek niemieckojęzycznych autorów⁷. Po pięciu latach podjęta została decyzja o kontynuowaniu serii⁸ na podstawie partnerskiego porozumienia zawartego między fundacją S. Fischer Stiftung a Fundacją Współpracy Polsko-Niemieckiej oraz przy wsparciu Fundacji Kulturalnej Pro Helvetia⁹. Osobami decydującymi o wyborze poszczególnych tytułów byli ówczesni redaktorzy serii – Jacek S. Buras oraz szwajcarski dziennikarz i działacz społeczny Carl Holenstein. To oni – jak informuje Jan Zieliński¹⁰ – przygotowali wstępną listę książek autorów nieobecnych dotąd na polskim rynku lub obecnych w stopniu niewystarczającym i spróbowali zachęcić do ich wydawania polskie oficyny. Po śmierci Carla Hostensteina (w 2011) kolejnym współredaktorem serii został niemiecki wydawca Dietrich Simon (zm. w grudniu 2014). Do roku 2014 wydanych zostało łącznie czterdzieści dziewięć tytułów w różnych polskich wydawnictwach¹¹. Nasuwa się pytanie: czy

³ Tamże.

⁴ Tamże.

⁵ Por. tamże. Seria wspierana była finansowo także przez Pełnomocnika Rządu Republiki Federalnej Niemiec ds. Kultury i Mediów oraz Szwajcarską Fundację Kulturalną Pro Helvetia. Por. *Kroki / Schritte*, [online:] www.kroki.pl/projekt-pl.html [stan z 10.09.2014]. W wywiadzie dla „Rzeczpospolitej” Jacek Buras wyjaśnia, że „pomysłodawczynią projektu była Christina Weiss, sekretarz do spraw kultury i mediów berlińskiego rządu. Namówiono do współpracy Fundację S. Fischera i włączono serię do imprez Roku Polsko-Niemieckiego”. *Swobodnym krokiem w literaturę...*

⁶ J. Zieliński, *Niemieckojęzyczna ofensywa literacka*, „Rzeczpospolita”, 3–4.09.2005, [online:] www.kroki.pl/echamedialne03.html [stan z 10.09.2014].

⁷ Por. *Swobodnym krokiem w literaturę...*

⁸ Por. *Kroki / Schritte*, www.kroki.pl/aktualnosci.html [stan z 10.09.2014].

⁹ Por. *Kroki / Schritte*, www.kroki.pl/projekt-pl.html [stan z 10.09.2014].

¹⁰ J. Zieliński, *Niemieckojęzyczna ofensywa literacka*.

¹¹ Kolejne publikacje w serii ukazujące się po 2014 roku nie zostały uwzględnione w niniejszym badaniu (np. książka Hansa Beltinga *Faces. Historia twarzy*, przeł. Tadeusz Zatorski, Słowo/obraz tery-

w przypadku serii wydawniczej Kroki mamy do czynienia z odmianą wielotomowej antologii, której elementem spajającym są wybory podyktowane preferencjami redaktorów oraz ich specyficznymi doświadczeniami lekturowymi? Jednoznacznej odpowiedzi nie odnajdziemy, warto jednak zaznaczyć, że kluczową osobistością w tym przedsięwzięciu był Carl Holenstein, odgrywający zasadniczą rolę jako doradca i jednocześnie redaktor wielu innych programów translatorskich fundacji S. Fischer Stiftung¹². W jednym z wywiadów Jacek Buras wyjaśniał:

Podsuwamy ciekawe nazwiska i różne stylistyki, wszyscy wybrani mają już dorobek, który – jeśli pierwsza książka się spodoba – pozwoli na kontynuację działań. Przez literaturę najnowszą chcemy poszerzyć, a może nieco zweryfikować, nasz obraz dzisiejszych Niemiec¹³.

Czy rzeczywiście mamy do czynienia z literaturą najnowszą? Wgląd w listę nazwisk tłumaczonych autorów pozwoli zweryfikować to stanowisko.

Autorzy prezentowani w serii *Schritte / Kroki*

W ramach serii ukazało się trzydzieści siedem książek autorów niemieckich (75%), siedem – austriackich (15%) i pięć pozycji autorów niemieckojęzycznej Szwajcarii (10%). Biorąc pod uwagę rok urodzenia, dane statystyczne wskazują, że 46% stanowią autorzy urodzeni przed 1950 rokiem, natomiast po tej dacie urodziło się 54% publikowanych pisarzy. Jeśli uwzględnić zapewnienia Jacka S. Burasa o chęci zaprezentowania literatury najnowszej, musimy zrewidować znaczenie użytego przez niego przymiotnika: literatura „najnowsza” niekoniecznie oznacza zatem literaturę „najmłodszą”. Pierwszą grupę tworzą pisarze należący już do kanonu. Niezwykle ważne miejsce zajmuje obszerny tom, na który składają się opowiadania, wiersze i sluchowiska mało znanej w Polsce austriackiej autorki Ilse Aichinger¹⁴, zatytuło-

---

toria, Gdańsk 2015, 348 s.; wydanie oryginalne: *Faces. Eine Geschichte des Gesichts*, Verlag C.H. Beck, München 2013).

¹² *Carl Holenstein in memoriam*, www.kroki.pl/aktualnosci.html [stan z 2.02.2015]. Carl Holenstein, wspólnie z Mariną Korenjewą i Heinrichem Deteringiem, był redaktorem programu SZAGI/Schritte zrealizowanego w 2003 roku w Rosji; następnie, w ścisłej współpracy z Jackiem S. Burasem, zapoczątkowanego w 2005 roku w Polsce programu KROKI/Schritte, a począwszy od roku 2006, wspólnie z Sezer Duru, realizowanego w Turcji programu ADIMLAR/Schritte. Uczestniczył również intensywnie, wspólnie z Alidą Bremer, w realizacji zapoczątkowanego w 2007 roku i stale rozbudowywanego projektu TRADUKI, obejmującego kraje Europy południowo-wschodniej. Por. tamże. Po śmierci Holensteina funkcję współredaktora polskiej serii pełni przez trzy lata (od grudnia 2011 niemal do końca roku 2014) Dietrich Simon, wydawca, współzałożyciel fundacji S. Fischer Stiftung i jej pierwszy dyrektor. Simon zmarł 17.12.2014. Zob. *Zmarł Dietrich Simon*, [online:] www.kroki.pl/aktualnosci.html [stan z 2.2.2015].

¹³ *Swobodnym krokiem w literaturę...*

¹⁴ A przecież nie są to jedyne teksty austriackiej pisarki znane polskiemu czytelnikowi, jej książki były wydawane już wcześniej, m.in. w „Literaturze na Świecie”. Ponadto ukazał się zbiór felietonów:

wany *Mój zielony osioł*. Ten plon pracy trzydziestu pięciu tłumaczy literatury niemieckojęzycznej na język polski (w tym wybitnych, jak Sława Lisiecka, Małgorzata Łukasiewicz) opublikowany został we wrocławskiej oficynie Biuro Literackie w 2013 roku. W II programie Polskiego Radia podczas rozmowy Jacek Buras (18.12.2013) wyraził nadzieję, że tom ten „wreszcie dotrze do czytelnika”. Czy tak się stanie? Jeśli tak, to z pewnością nie za sprawą krytyki literackiej, gdyż tom nie został omówiony nawet w „Nowych Książkach”¹⁵. Równie imponujący jest zbiór wierszy Gottfrieda Benn’a *Nigdy samotniej i inne wiersze (1912–1955)* – najobszerniejszy z dotychczasowych tomów wydanych w języku polskim, w wyborze i opracowaniu Zdzisława Jaskuły, opublikowany w 2011 roku, również nakładem Biura Literackiego. Natomiast w lipcu 2007 roku krakowskie Wydawnictwo Homini s.c. wydało cykl esejów *Poza winą i karą. Próby przełamania podjęte przez złamanego* Jeana Améry’ego (z posłowiem Piotra Weisera, w przekładzie Ryszarda Turczyńca). Polski czytelnik może zapoznać się również z rozprawą habilitacyjną Waltera Benjamina (1892) zatytułowaną *Źródło dramatu żałobnego w Niemczech* i opublikowaną nakładem warszawskiego wydawnictwa Sic! w 2013 roku, w przekładzie Andrzeja Kopackiego i z posłowiem Adama Lipszyca. Do kanonu należy również powieść Arno Schmidta *Die Gelehrtenrepublik. Kurzroman aus den Roßbreiten (Republika uczonych. Krótka powieść z obszaru końskich szerokości)* przełożona na język polski przez Jacka S. Burasa (PIW 2010), jak również *Domniemanie w sprawie Jakuba (Mutmassungen über Jakob)* Uwe Johnsona w tłumaczeniu Sławy Lisieckiej (Czytelnik 2008). Następny tytuł można określić mianem awangardy, ale już „konsekrowanej”¹⁶ – to powieść „kalająca własne gniazdo” autorstwa ważnego austriackiego pisarza i dramaturga Gerharda Rotha, zatytułowana *Podróż do wnętrza Wiednia (Eine Reise in das Innere von Wien)* w przekładzie Małgorzaty Łukasiewicz (PIW 2006).

Kolejną grupę tworzą pisarze z byleż NRD – również „konsekrowani” otrzymanymi nagrodami. Dwie powieści Wolfganga Hilbiga – laureata najważniejszej

---

Niewiarygodne podróże (Unglaubliche Reisen, 2005), przeł. Emilia Bielicka, do dr. przygot. Simone Fässler i Franz Hammerbacher (Czytelnik, Warszawa 2007) oraz dwujęzyczny tom poezji *Podarowana rada (Verschenkte Rat)*, przeł. Ryszard Wojnakowski; słowo wstępne Adam Kulawik (Antykwa, Kraków 2002).

¹⁵ W prasie pojawiły się jedynie dwie recenzje: w „Rzeczypospolitej” (14.12.2013) i w tygodniu „Polityka” (2013, nr 47, 20.11.2013), a w Internecie na Forum Żydów Polskich. Por. W. Chmielewski, *Zielony osioł czasami śpi*, „Rzeczpospolita”, dodatek „Plus Minus”, 14.12.2013, [online:] www.kroki.pl/aichinger-pol-rec2.html [stan z 10.09.2014]; J. Sobolewska, *Bezgroźność słów*, „Polityka” 2013, nr 47, 20.11.2013, [online:] www.kroki.pl/aichinger-pol-rec1.html [stan z 10.09.2014]; A. Buchanec-Bartczak, *Ilse Aichinger Mój zielony osioł*, Forum Żydów Polskich, [online:] www.fzp.net.pl [stan z 2.02.2015].

¹⁶ Autorka korzysta tu z terminologii zaproponowanej przez francuskiego socjologa Pierra Bourdieu, którego teoria pól znajduje swoje zastosowanie w analizie i opisie procesów odpowiadających za pozycjonowanie twórców i ich dzieł w obrębie pola literackiego. Por. P. Bourdieu, *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*, przeł. Andrzej Zawadzki, Universitas, Kraków 2007 (wyd. II).

niemieckiej nagrody literackiej Georg-Büchner-Preis (2002) – zatytułowane *Ich* (Ja, 2006) i *Provisorium* (*Provizorium*, 2008) przekłada na język polski Ryszard Wojnakowski, a publikuje wrocławska oficyna wydawnicza Atut. W roku 2010 tę samą nagrodę otrzymuje Reinhard Jirgl, którego powieść *Niedopetnieni* również tłumaczy Ryszard Wojnakowski (Borussia, Olsztyn 2009). W tej grupie znajduje się także Katja Lange-Müller, której książki nie są znane polskiemu czytelnikowi¹⁷. Jej powieść *Böse Schafe* (*Wściekłe owce*) w przekładzie Aleksandry Kujawy-Eberharter wychodzi w marcu 2012 roku nakładem niewielkiego Wydawnictwa FA-art (Katowice).

Inicjatywa wydawnicza *Schritte / Kroki*, stawiając sobie za cel transfer współczesnej literatury niemieckojęzycznej na rynek polski, wybrała grupę twórców mało znanych w Polsce lub wcale. Należą do nich również: Gert Hofmann (*Der Blindensturz* / *Upadek ślepców*), Ernst Augustin (*Mama*), Dieter Forte (*Das Muster* / *Wzór*), francusko-niemiecki pisarz i eseista Georges-Arthur Goldschmidt (*Die Absonderung* / *Odosobnienie*), tureckiego pochodzenia Emine Sevgi Özdamar (*Die Brücke vom Goldenen Horn* / *Most nad Złotym Rogiem*), Petra Morsbach (*Gottesdiener* / *Sługa boży*), Ralf Rothmann (*Junges Licht* / *Młode światło*) oraz dwaj laureaci Nagrody im. Georga Büchnera: z roku 1999 – pisarz, eseista i tłumacz Arnold Stadler (*Mein Hund, meine Sau, mein Leben* / *Mój pies, moja świnia, moje życie*), i z 2004 – Wilhelm Genazino (*Eine Frau, eine Wohnung, ein Roman* / *Kobieta, mieszkanie, powieść*)¹⁸.

Redaktorzy zdecydowali się również na popularyzację sporej grupy autorów młodszego pokolenia, szczególnie laureatów licznych nagród. W grupie tej pisarką kluczową jest Julia Franck, wyróżniona Deutscher Buchpreis (2007), której powieści przekłada Krzysztof Jachimczak: *Berlin-Marienfelde* (Dom Pod Krakowem 2006), *Południca* (W.A.B. 2010). Pozostali twórcy to pochodzący z Austrii Thomas Glavinic (*Die Arbeit der Nacht* / *Za sprawą nocy*, PIW 2008), Andreas Maier (*Kirillow* / *Kiryłow*, Atut 2006), Michael Roes (*David Kanchelli*, Sic! 2006), Tim Staffel (*Terrordrom*, Wydawnictwo Bellona 2006) oraz nagrodzony Deutscher Buchpreis (2008) Uwe Tellkamp (*Der Eisvogel* / *Zimorodek*, Wydawnictwa Bellona 2006).

Współczesnych twórców niemieckojęzycznych ze Szwajcarii prezentują: Lukas Bärfuss – dramaturg, którego pierwsza powieść *Hundert Tage* (*Sto dni*) znalazła się w 2008 roku na liście utworów nominowanych do nagrody Deutscher Buchpreis, Christoph Simon (*Franz oder Warum Antilopen nebeneinander laufen* / *Franz albo Dlaczego antylopy biegną jedna obok drugiej*) oraz Markus Werner (*Am Hang* / *Na zboczu*) – obie powieści w przekładzie Ryszarda Turczyńskiego. W grupie pisarzy szwajcarskich zaprezentowana została również proza autorów już nieżyjących: zupełnie nieznanego jeszcze w Polsce Hermanna Burgera (*Diabelli i inne pisma do dyrekcji*, słowo / obraz terytoria 2006) oraz Jürga Schubigera (1936–2014), autora znanych tekstów dla

¹⁷ Ukazał się jedynie zbiór opowiadań: *Dlaczego koty nie jedzą ludzi: wybór opowiadań z tomu „Kaczki, kobiety i prawda”*, tłum. i oprac. zespół pod kier. Iwony Machowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010.

¹⁸ Szczegółowe informacje bibliograficzne znajdują się na końcu artykułu, w bibliografii.

dzieci, którego tom opowieści *Als die Welt noch jung war* (*Kiedy świat był jeszcze młody*) wydaje wrocławski Atut (2007).

Osobną grupę tworzą autorzy podejmujący wątek Shoah: znany i nagradzany Edgar Hilsenrath (*Das Märchen vom letzten Gedanken* / *Baśń o myśli ostatniej*) oraz dwóch austriackich twórców – Erich Hackl (*Hochzeit in Auschwitz. Eine Begebenheit* / *Wesele w Auschwitz*) oraz Robert Schindel (*Gebürtig* / *Rodowody*). Redaktorzy serii nie pominęli znanego współczesnego pisarza z nad Dunaju, Christopha Ransmayra, którego powieść *Der fliegende Berg* (*Latająca góra*, 2007) wydaje Państwowy Instytut Wydawniczy niemal w rok po ukazaniu się oryginału.

Uwagę zwraca fakt, że w ramach omawianej serii ukazały się książki należące do literatury beletrystycznej. Mowa tu o powieściach: detektywistycznej – Georga Kleina zatytułowanej *Barbar Rosa. Historia detektywistyczna* (Sic! 2006), feministycznej – autorstwa działaczki ruchu feministycznego Marielouise Janssen-Jurreit (*Zbrodnia miłości w środku Europy*, PIW 2007 / oryg. *Das Verbrechen der Liebe in der Mitte Europas*) oraz z tzw. literatury kobiecej – autorki mieszkającej we Francji (stylistycznie zbliżonej do Thomasa Bernharda), Birgit Vanderbeke (*Das Muschelessen* / pl. *Małże na kolacje*, Sic!, 2006). Listę tę kończy historia „Niebieskiego Misia” napisana przez sławnego („konsekrowanego” przez media) autora komiksów Waltera Moersa (*Die 13 1/2 Leben des Käpt'n Blaubär*), a w Polsce wydanego przez oficynę słowo/obraz terytoria (*13 1/2 życia kapitana Niebieskiego Misia*, przeł. Ryszard Wojnakowski, 2007).

Dość mocno w serii *Schritte* / *Kroki* reprezentowana jest literatura *non-fiction*. Odnajdziemy więc wiele tytułów zarówno z nauk politycznych, jak i historycznych. W ramach serii ukazały się książki Clausa Leggewie i Haralda Welzera *Koniec świata, jaki znaliśmy. Klimat, przyszłość i szanse demokracji* (*Das Ende der Welt, wie wir sie kannten. Klima, Zukunft und die Chancen der Demokratie*), Herfrieda Münklera *Mity Niemców* (*Die Deutschen und ihre Mythen*), Norberta Mappes-Niedieka *Biedni Romowie, źli Cyganie. Stereotypy i rzeczywistość*. (*Arme Roma, böse Zigeuner. Was an den Vorurteilen über die Zuwanderer stimmt*). Ponadto w polskim przekładzie udostępnione zostały należące już do klasyki tytuły historyczne: Golo Manna *Niemieckie dzieje w XIX i XX wieku* z posłowiem prof. Roberta Traby (*Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*), esej historyczny urodzonego w Niemczech Dana Dinera *Zrozumieć stulecie* (*Das Jahrhundert verstehen. Eine universalhistorische Deutung*) oraz Sönke Neitzel i Haralda Welzera *Żołnierze. Protokoły walk, zabijania i umierania* (*Soldaten. Protokolle vom Kämpfen, Töten und Sterben*). Również studium zachowań w czasach narodowego socjalizmu, autorstwa Haralda Welzera, zatytułowane *Sprawcy. Dlaczego zwykli ludzie dokonują masonych mordów* (*Täter. Wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden*) zostało uznane za ważne i godne przekładu oraz wydania nakładem oficyny naukowej Scholar. Z powyższego zestawienia wylania się obraz serii, która z jednej strony „nadrabia” zaległości, sugerując tłumaczenie dzieł kanonicznych z literatury pięknej, z drugiej strony, prezentuje współczesnych twórców „konsekrowanych” najwyższymi nagrodami ostatnich lat oraz oferuje dość szeroką paletę publikacji nieliterackich (*non-fiction*), które z punktu

widzenia poruszanej problematyki mogą zainteresować szersze grono polskich odbiorców. Do czytelnika mniej wymagającego kierowane są pojedyncze tytuły beletrystyczne – zgodnie z intencją redaktorów, by – działając wbrew stereotypowi – zaprezentować „łżejsze” oblicze współczesnej literatury niemieckojęzycznej. Powstaje pytanie, które oficyny gotowe były podjąć współpracę i wprowadzić do swej oferty wydawniczej zaproponowane przez redaktorów serii utwory.

Oferta serii *Kroki* na polskim rynku wydawniczym

W Polsce zarejestrowanych jest obecnie prawie 40 000 wydawnictw, aktywnie działa jednak nie więcej niż 2000 do 2500¹⁹. W grupie największych wydawców znajdują się: Nowa Era, WSiP, Wolters Kluwer Polska, Grupa PWN i Grupa Edukacyjna, a ich udział w rynku wynosił w roku 2013 34,9%, (w roku poprzednim 34,1%). Warto zaznaczyć, że do segmentu wydawniczego dynamicznie weszła sieć księgarska Empik, tworząc w 2012 roku Grupę Wydawniczą Foksal, która obejmuje trzy zakupione wydawnictwa: Buchmann, W.A.B. i Wilga²⁰. Ponadto Firma Księgarska Jacek Olesiejuk utworzyła odrębne wydawnictwo Olesiejuk Sp. z o.o., które notuje dynamiczny coroczny wzrost i w 2012 roku osiągnęło przychód ze sprzedaży książek wynoszący 86,05 mln zł²¹. Na kształt rynku książki ma zatem wyraźny wpływ rosnące zaangażowanie kapitałowe dużych firm dystrybucyjnych w sektor wydawniczy. W odniesieniu do interesującej nas literatury pięknej (dla dorosłych) odnotowuje się od roku 2010 wzrost liczby publikacji, o czym przekonują następujące dane: w roku 2010 ukazały się 1034 książki, w 2011 – 1529, w 2012 – 1841, a w 2013 – 2092 tytuły. Na liście dziesięciu największych wydawnictw publikujących literaturę piękną znajdują się następujące oficyny (dane za rok 2013):

Grupa Wydawnicza Foksal (gwfoksal.pl) – powstała z końcem 2012 roku z połączenia trzech wydawnictw: W.A.B., Buchmann i Wilga (682 tytuły całej grupy w roku 2013).

Prószyński i S-ka / proszynski.pl – wydawnictwo działające od 1990 roku, wypromowało wiele nowych nazwisk polskiej literatury popularnej. Wydaje również książki znanych twórców SF i literatury kryminalnej (515 tytułów w 2013 r.).

¹⁹ Udział 300 największych wydawnictw branży wynosi prawie 98%. Około 600–700 oficyn wydaje w ciągu roku więcej niż 10 książek, ponad 300 osiągnęło w 2012 roku ponad 1 mln zł obrotu, a około 160 – ponad 2 mln zł. Pozostali zarejestrowani wydawcy w większości są wydawcami jednej lub kilku książek i nie uczestniczą w rynku wydawniczym. Dane z połowy 2013 roku zaczerpnięto z raportu *Rynek Książki w Polsce 2014*, [online:] www.institutksiazki.pl/upload/Files/RYNEK_KSIKI_2014.pdf [stan z 20.01.2015], s. 1.

²⁰ *Rynek Książki w Polsce 2013*, [online:] www.institutksiazki.pl/upload/Files/RYNEK_KSIKI_W_POLSCE_2013.pdf [stan z 20.01.2015], s. 2.

²¹ Tamże, s. 2.

Znak (znak.com.pl) – do 1989 roku w ofercie przeważają książki autorów chrześcijańskich. Obecnie wydaje publikacje autorów należących do kanonu (214 tytułów).

Albatros (wydawnictwoalbatros.com) – wydawnictwo założone w 2000 roku znane jest jako „fabryka bestsellerów”. Publikuje głównie niezwykle dobrze sprzedających się autorów zagranicznych (173 nowych tytułów w 2013 r.).

Rebis (rebis.com.pl) – sukces wydawnictwo osiągnęło przez stałe poszerzanie profilu; beletrystyka to około 45% oferty (137 tytułów).

Zysk i S-ka – beletrystyka dla dorosłych daje spółce około 80% przychodów. Wydawnictwo promuje polskich twórców. W obszarze fantastyki oficyna jest jedną z wiodących na rynku (137 tytułów w 2013 r.).

Muza (muza.com.pl) – wydawnictwo założone w czerwcu 1989 roku wydaje wiele serii beletrystyki i eseistyki. Oficyna inwestuje w zakup praw autorskich do światowej literatury pięknej (130 tytułów).

Świat Książki (swiatksiazki.pl) – właściciel największego klubu wysyłkowego (550 tys. członków) oraz sieci księgarń (45). Firma wydaje książki najpopularniejszych polskich autorów, ale całość oferty jest znacznie szersza. W 2011 roku Świat Książki przejęła niemiecka grupa Weltbild, w 2013 dział wydawniczy został przejęty przez wrocławskie wydawnictwo Bukowy Las (96 tytułów).

Wydawnictwo Literackie (wydawnictwoliterackie.pl) – założone w roku 1953, jest związane z międzynarodową grupą wydawniczą Libella. Wydawca wielu ważnych polskich autorów, zajmuje się też promocją nowych tytułów literatury obcej i krajowej (83 nowe tytuły w roku 2012).

Czarne (czarne.com.pl) – wydawnictwo założone w 1996 roku wydaje współczesną polską i środkowoeuropejską literaturę piękną, eseje i reportaże (72 tytuły)²².

Nasuwa się pytanie, czy wymienione powyżej wydające literaturę piękną oficyny o dużym kapitale ekonomicznym partycypowały w inicjatywie wydawniczej *Schritte / Kroki*. Biorąc pod uwagę fakt, że przekłady z języka niemieckiego są nadal najliczniejsze – po angielskich²³ – odpowiedź powinna być twierdząca. Dla przykładu warto podać, że w roku 2011 wydano 680 książek tłumaczonych z języka niemieckiego, w tym 125 z literatury pięknej dla dorosłych, a w 2012 – z 707 pozycji 143 przypadło na literaturę piękną (ogółem liczba tytułów tłumaczonych w 2012 wyniosła 6688)²⁴. Podobne proporcje zauważa się rok później: w 2013 roku ukazały się 563 niemieckie książki w języku polskim, w tym literaturę piękną dla dorosłych stanowiły 153 pozycje²⁵ (na 6270 tytułów tłumaczonych ogółem)²⁶. Oznacza to wprawdzie,

²² Więcej informacji por. *Rynek Książki w Polsce 2013*, s. 9–10.

²³ Dla przykładu: w 2011 r. opublikowano 4271 książek z języka angielskiego, w tym 1511 z literatury pięknej dla dorosłych, a rok później: 3886, a literatura piękna stanowiła 1273 tytuły. Por. *Rynek Książki w Polsce 2013*, s. 11.

²⁴ Tamże.

²⁵ Dla porównania: w dominującej grupie książek w języku angielskim wydano w tym samym roku 3718 dzieł, z czego 1369 stanowiły literaturę piękną dla dorosłych. Por. *Rynek Książki w Polsce 2014*, s. 12.

²⁶ Tamże.

że z języka niemieckiego głównie tłumaczy się teksty *non-fiction* (m.in. poradniki psychologiczne, poradniki dla rodziców, przewodniki etc.), ale nie powinno to przesłaniać faktu, że literatura niemieckojęzyczna w polskim przekładzie jest najliczniejsza na tle innych tłumaczonych na język polski literatur (oczywiście poza angielskojęzyczną). Można zatem sądzić, że duże oficyny powinny być zainteresowane publikacją literatury współczesnej z obszaru niemieckojęzycznego w ramach serii *Schritte / Kroki*, tym bardziej, że dla wielu z nich ważny jest nie tylko kapitał ekonomiczny (oferta komercyjna, nastawiona na natychmiastowy zysk ekonomiczny i przeznaczona dla szerokiego odbiorcy²⁷), ale również kapitał symboliczny²⁸ (wyznaczany m.in. w odniesieniu do liczby nagród wzgl. nominacji, które otrzymali autorzy publikowani przez dany podmiot, jak również liczba wydawanych autorów „kolekcyjnych”, tj. wpisanych w kanon polskiej i światowej literatury, a tym samym wymienianych we współczesnych opracowaniach literackich²⁹). Takim wydawnictwem jest W.A.B., wchodzący w skład grupy Foksal wydającej obok znanych polskich pisarzy głównie książki wielu uznanych autorów zagranicznych. Oficyna ta wypromowała większość nowych nazwisk literatury polskiej³⁰ oraz obcej. W.A.B. wydaje głównie współczesną literaturę światową, a jeśli sięga po najbardziej uznanych światowych twórców, czyli noblistów, wówczas są to laureaci z ostatnich lat (Elfriede Jelinek, Imre Kertész). Z literatury niemieckiej oferowanej w ramach omawianej serii wydawnictwo to opublikowało tylko powieści dwóch autorek: *Klucz do ogrodu (Heimsuchung)* Jenny Erpenbeck (2010) i *Południca (Die Mittagsfrau)* Julii Franck (w 2010 r.). Są to pisarki rozpoznawalne już w pewnych kręgach czytelnicy, ale jeszcze nieznanie szerszej publiczności (mini-powieść *Wörterbuch* Erpenbeck zatytułowaną *Słownik* opublikowało Wydawnictwo Czarne w roku 2008, natomiast powieść Julii Franck *Berlin-Marienfelde* w przekładzie Krzysztofa Jachimczaka ukazała się nakładem nieznanego wydawnictwa Dom pod Krakowem w 2006). Można więc potwierdzić, że W.A.B. balansuje między kapitałem ekonomicznym

²⁷ Pierre Bourdieu definiuje przedsięwzięcia komercyjne jako inicjatywy „o krótkim cyklu produkcyjnym, dążące do zminimalizowania ryzyka przez dostosowanie się z wyprzedzeniem do rozpoznawalnych oczekiwań klienta i wyposażone w odpowiednie kanały rynkowe oraz sposoby nagłaśniania (reklama, *public relations* etc.), mające na celu zapewnienie przyspieszonego zysku przez szybki obieg produktów przeznaczonych do szybkiego zużycia”. P. Bourdieu, *Reguły sztuki*, s. 220.

²⁸ Według francuskiego socjologa są to przedsięwzięcia „o długim cyklu produkcyjnym, oparte na akceptacji ryzyka nieodłącznego od inwestycji kulturowych, oraz, przede wszystkim, na podporządkowaniu się specyficznym prawom rynku sztuki. Nie znajdując w rynku w chwili obecnej, produkcja ta, całkowicie skierowana ku przyszłości, ma tendencję do gromadzenia nieustannie zagrożonych degradacją do statusu rzeczy materialnych (i oszacowanych jako takie, na przykład wartością papieru)”. P. Bourdieu, *Reguły sztuki*, s. 220.

²⁹ Takie kryteria wskazują za Bourdieu autorzy raportu. Por. G. Jankowicz i inni, *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Raport z badań*, Korporacja Ha!art, Kraków 2014, s. 96.

³⁰ Od 2000 roku wydawnictwo sprzedawało prawa do tłumaczenia ponad 300 książek, a także prawa do kilkunastu adaptacji filmowych i teatralnych. Dane z *Rynek Książki w Polsce 2013*.

a symbolicznym, promując raczej dzieła autorów znanych, jak i nagradzanych prestiżowymi nagrodami³¹.

Dość mocną pozycję w polu oficyn dominujących zajmuje również (obok Znak) Wydawnictwo Literackie, będące jednym z najstarszych w Polsce i dysponujące znaczącymi zasobami kapitału ekonomicznego, jak i symbolicznego. Jego czołowi autorzy plasują się wysoko na listach bestsellerów, a z drugiej strony przynależą do klasyki literatury polskiej i światowej. Ponieważ oficyna ta w latach 1997–2005 udostępniła 18 tytułów (w tym poezję, prozę, dramaty i eseistykę) w ramach serii Pisarze Języka Niemieckiego pod patronatem Karla Dedeciusa, wydawać by się mogło, że będzie zainteresowana współpracą z Fundacją Schritte / Kroki celem promocji współczesnej literatury krajów niemieckojęzycznych. Niestety, oficyna ta nie podjęła tej współpracy ani nie wprowadziła innych długoterminowych serii promujących literaturę z obszaru języka niemieckiego. Również sytuujące się dość wysoko w strukturze kapitału zarówno symbolicznego, jak i ekonomicznego Wydawnictwo Czarne – promujące m.in. eseistykę i prozę współczesną, tak polską, jak i światową (głównie środkowoeuropejską) – oraz Świat Książki – ideowo wydający nowości implikujące zmianę pokoleniową – nie zdecydowały się na promocję nieznaną w Polsce literatury niemieckojęzycznej.

Wydawnictwa, które postanowiły kooperować z Fundacją Schritte / Kroki, należą do sektora wydawnictw średnich i małych, których udziały w rynku nie są duże, natomiast kapitał symboliczny odgrywa istotną rolę. Oficyny te nie są nastawione jedynie na zysk ekonomiczny, lecz przede wszystkim na „interes w bezinteresowności”, jak nazywa to francuski socjolog³², tj. na interes symboliczny realizowany np. w formie uznania, prestiżu. Najmocniej w projekt zaangażowało się Wydawnictwo PIW należące do oficyn wydających autorów o dużym kapitale symbolicznym (klasyków, w tym laureatów Nagrody Nobla, np. H. Hessego). W oficynie tej ukazało się osiem pozycji (co daje ok. 16% wszystkich dzieł w serii): *Upadek ślepców* (2005) Gerta Hofmanna, *Na zbieżności* (2005) Markusa Wenera, *Podróż do wnętrza Wiednia* (2006) Gerharda Rotha, *Zbrodnia miłości w środku Europy* (2007) Marielouise Janssen-Jurreit, *Za sprawą nocy* (2008) Thomasa Glavinica, *Latająca góra* (2007) Christopha Ransmayra, *Republika uczonych. Krótka powieść z obszaru końskich szerokości* (2011) Arno Schmidta, *Mama* (2012) Ernsta Augustina. Można zatem przypuszczać, że PIW wciąż pragnie utrzymać ważną rolę pośrednika w transferze literatury niemieckojęzycznej, mimo iż nadal pozostaje ono przedsiębiorstwem państwowym, a obecnie znajduje się w stanie likwidacji (od 2012 roku). Dlatego uchylić należy wątpliwość, że na decyzję o podjęciu współpracy z Fundacją mogłyby wpłynąć potencjalne profity z dotacji (tzn. pokrycie kosztów licencji oraz przekładu).

³¹ Do takiej konstatacji doszli autorzy raportu dotyczącego literatury polskiej. Por. G. Jankowicz, P. Marecki, A. Pałęcka, J. Sowa, T. Warczok, *Literatura polska po 1989 roku...*, s. 102.

³² Por. tamże, s. 24.

Spośród wydawnictw o długiej tradycji, które mają niemalże wpływ na budowanie kapitału symbolicznego, należy wymienić Spółdzielnię Wydawniczą Czytelnik założoną w 1944 roku i najbardziej zasłużoną oficynę o profilu literacko-humanistycznym. Mimo iż Czytelnik zawsze publikował dzieła literatury niemieckiej, wydając w ostatnich latach dwie do trzech książek rocznie³³ (obok Eliasa Cannettiego, Hansa Fallady znaleźć można w ofercie wydawnictwa również tytuły Thomasa Bernharda), w ramach serii *Schritte / Kroki* wydał tylko jedną książkę pisarza kanonicznego, choć w Polsce nieznanego: *Domniemanie w sprawie Jakuba* (2008) Uwe Johnsona. Wybór ten świadczy o utrzymującym się wciąż profilu wydawnictwa, publikowaniu autorów klasycznych oraz kanonicznych.

Warto zaznaczyć, że niektóre książki wydane zostały przez oficyny znajdujące się w obszarze komercyjnym, a przykładem jest choćby Agencja Wydawnicza Jacek Santorski, która wydała dwa tytuły: *Franz albo Dlaczego antylopy biegną jedna obok drugiej* (2005) Christopha Simona, *Mój pies, moja świnia, moje życie* (2006) Arnolda Stadlera. Również katowicka Książnica (dość aktywna w sektorze literatury popularnej) wydała dwie powieści: *Wzór* (2006) Dietera Fortego oraz *Basń o myśli ostatniej* (2006) Edgara Hilsenratha. Wydawnictwo Bellona, specjalizujące się w literaturze historycznej oraz militarnej, ale także w literaturze popularnej i poradnikowej, udostępniło wydane w tym samym roku dwie powieści: Tima Staffela *Terrordrom* (2006) oraz Uwe Tellkampa *Zimorodek* (2006). Wydawnictwo Naukowe Scholar – zgodnie ze swoim profilem – wydaje tytuły z literatury *non-fiction*, tj. *Zrozumieć stulecie* (2009) Dana Dinera oraz pracę Haralda Welzera zatytułowaną *Sprawcy. Dlaczego zwykli ludzie dokonują masonych mordów* (2010). Pytanie o przyczyny decyzji wydawniczej – czy górę wzięły potencjalne zyski ekonomiczne (z powodu finansowania kosztów licencji i przekładu ze strony Fundacji Schritte / Kroki), czy też zyski symboliczne, musi pozostać otwarte, choć prawdopodobny wydaje się prymat interesu symbolicznego.

Na przecięciu się pola komercyjnego i pola „heretyckiego” (wydawnictwa publikujące nieznaną autorów) znajdują się oficyny średnie, które często stosują podwójną strategię wydawniczą: etosową i komercyjną, co odpowiada długiemu i krótkiemu cyklowi produkcyjnemu³⁴. Bez wątplenia należy do nich wydawnictwo Sic! wydające m.in. autorów kontrowersyjnych z punktu widzenia dominujących w życiu publicznym zapartywań, które w serii wydawniczej *Schritte / Kroki* udostępniło polskiemu czytelnikowi pięć publikacji, w tym trzy z beletrystyki: Michaela Roesa *David Kanchelli* (2006), Birgit Vanderbeke *Małże na kolację* (2006), Georga Kleina *Barbar Rosa. Historia detektywistyczna* (2006), oraz dwa tytuły literatury *non-fiction*: Herfrieda Münklera *Mity Niemców* (2013) oraz Waltera Benjamina *Źródło dramatu żałobnego w Niemczech* (2013).

³³ Takie dane podają autorki artykułu Barbara Kowalski i Monika Lipska. Por. B. Kowalski, M. Lipska, *Transfer współczesnej literatury niemieckiej na polski rynek książki po 1989 roku*, [w:] *Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego*, [online:] inspiracje-demo.lightcode.eu/articles/show/12 [stan z 9.09.2014].

³⁴ P. Bourdieu, *Reguły sztuki*, s. 220.

Pozostałe wydawnictwa, które podjęły współpracę z redaktorami serii, sytuują się na przeciwnym biegunie obszaru komercyjnego. Akumulacja kapitału symbolicznego (mierzonego m.in. liczbą nagród lub nominacji otrzymywanych przez autorów) stanowi dla nich istotny element polityki wydawniczej, gdyż publikowanie książki ambitnej wiąże się z prestiżem, a ten przekłada się na wizerunek wydawnictwa. Nieduży kapitał ekonomiczny sprawia, że zwykle oficyny te są pomijane w analizach rynku książki, mimo że stanowią konstytutywną część pola literackiego³⁵. Należą do nich: wrocławska Oficyna Wydawnicza Atut, gdańskie wydawnictwo słowo / obraz terytoria, krakowska Korporacja Ha!art, wrocławskie Biuro Literackie.

Atut opublikował sześć pozycji autorów należących do najmłodszej literatury niemieckojęzycznej: *Kobieta, mieszkanie, powieść* (2006) Wilhelma Genazino, *Kiryłow* (2006) Andreasa Maiera, dwa tytuły Wolfganga Hilbiga (*Ja*, 2006 oraz *Provizorium*, 2008), *Kiedy świat był jeszcze młody* (2007) Jürga Schubigera, *Młode światło* (2008) Ralfa Rothmanna. Natomiast słowo / obraz terytoria wydaje w Polsce nieznanych, choć w kulturach oryginału „konsekrowanych” twórców szwajcarskich: Hermanna Burgera (*Diabelli i inne pisma do dyrekcji*, 2006) oraz Georges-Arthura Goldschmidta (*Od osobnienie*, 2006) oraz autora popularnych komiksów – Waltera Moersa (*13 1/2 życia kapitana Niebieskiego Misia*, 2007). Dwie oficyny o dużym kapitale symbolicznym – mierzonym liczbą nagród otrzymanych przez autorów publikowanych w tym wydawnictwie – decydują się (niestety) jedynie na trzy książki: Korporacja Ha!art publikuje *Sto dni* (2010) Lukasa Bärfussa, Biuro Literackie – literaturę „konsekrowaną”: Gottfrieda Benna *Nigdy samotniej i inne wiersze (1912–1955)*, 2011, oraz Ilse Aichinger *Mój zielony osioł. Opowiadania, wiersze, słuchowiska*, 2013.

Zupełnie nastawiona na działalność etosową jest promująca literaturę austriacką oficyna Austeria, która udostępniła w roku 2006 dwie książki (*Wesele w Auschwitz* Ericha Hackla, *Rodowody Roberta Schindela*), także olsztyńskie Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa Borussia, które wydało Reinharda Jirgla (*Niedopełnieni*, 2009), Golo Manna (*Niemieckie dzieje w XIX i XX wieku*, 2007) oraz wydawnictwo Pogranicze publikujące w Sejnach *Most nad Złotym Rogiem* (2007) piszącej w języku niemieckim pisarki tureckiego pochodzenia Emine Sevgi Özdamar (zgodnie z profilem wydawniczym, tj. z propagowaniem etosu pogranicza w szerokim tego słowa rozumieniu), czy też krakowskie wydawnictwo Homini s.c. (działające do 2012 r. jako spółka Wojciecha Stawiszyńskiego i Krzysztofa Bielawskiego). Ta ostatnia oficyna przedstawiła autora „konsekrowanego” Jeana Améry’ego (*Poza winą i karą. Próby przełamania podjęte przez złamanego*, 2007) oraz nieznaną w Polsce pisarkę niemiecką Petrę Morsbach (*Sługa boży*, 2009), ale której powieść mieściła się w oferowanej przez tę oficynę chrześcijańskiej literaturze religijnej. Nakładem naukowego Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego ukazała się publikacja *non-fiction*, autorstwa Norberta Mappes-Niedieka, zatytułowana *Biedni Romowie, źli Cyganie. Stereotypy i rzeczywistość* (2014).

³⁵ Por. G. Jankowicz, P. Marecki, A. Pałęcka, J. Sowa, T. Warczok, *Literatura polska po 1989 roku...*, s. 104.

W wymienionym obszarze znajdują się również małe oficyny wydawnicze, których działalność wydawnicza jest pochodną innych aktywności w polu kulturowym. Przykładem jest katowickie Wydawnictwo „FA-art” wydające powieść *Wściekłe owce* (2012) Katji Lange-Müller, warszawskie Wydawnictwo Krytyki Politycznej publikujące dwie książki o polityce (Claus Leggewie i Harald Welzer, *Koniec świata, jaki znamy. Klimat, przyszłość i szanse demokracji*, 2012 oraz Sönke Neitzel i Harald Welzer, *Żołnierze. Protokoły walk, zabijania i umierania*, 2014), warszawski wydawca Twój Styl (udostępniający *Księcia mgieł* Martina Mosebacha, w roku 2006) czy też zupełnie nieznane wydawnictwo Dom pod Krakowem, które wydaje pierwszą dostępną w języku polskim powieść Julii Franck *Berlin-Marienfelde* (2006).

Jakie wnioski nasuwają się po powyższym zestawieniu wydawców współuczestniczących w inicjatywie *Schritte / Kroki*? Po pierwsze, w odniesieniu do projektu *Kroki* możemy mówić o długoterminowym zaangażowaniu w projekty literackie mającym przynieść dla wydawców przede wszystkim zysk symboliczny. Może to właśnie wyjaśnia brak zainteresowania ze strony wielu dużych oficyn ofertą wydawniczą oferowaną przez redaktorów serii *Kroki*, o czym również wspominał w wywiadzie Jacek S. Buras: „Zwracaliśmy się do wielu. I wielokrotnie odsyłani byliśmy z kwitkiem...”³⁶. Największe zainteresowanie współpracą wyrazili „wydawcy najmniejsi, ale szlachetni” – co potwierdził także współtwórca serii³⁷, dla których zysk symboliczny jest ważniejszy niż ekonomiczny. Po drugie, wydawanie książek, które powinny zaistnieć w świadomości czytelniczej i dyskursie publicznym, a które nie mają szans wybicia się na rynku, umożliwił system dotacji. Oficyny, które skorzystały z dotacji, przyjęły tym samym rolę podmiotu aktywnie kształtującego pole literackie i gusta czytelnicze. W ten sposób dotacja umożliwiła w pełni etosowe działanie. Po trzecie, publikowanie w małych wydawnictwach, nie zawsze musi wiązać się z „lokalnością” czy też peryferyjnością, a tym samym nieobecnością pisarza w powszechnym obiegu literackim. Zdarza się, że autorzy wydawani przez małe oficyny zostają „przejęci” przez podmioty o większym kapitale ekonomicznym i w ten sposób podlegają procesowi „konsekracji” (przypadek Julii Franck, której drugą powieść w języku polskim publikuje już W.A.B.)³⁸. Po czwarte, zastanawiające jest,

³⁶ Rozmowa z Jackiem S. Burasem. Informator Targowy 51. Międzynarodowych Targów Książki w Warszawie, 18.05.2006, [online:] www.kroki.pl/buras-pol-wywiad.html [stan z 4.09.2015].

³⁷ B. Cöllen, *Niemieckojęzyczna literatura w Polsce*, [online:] www.dw.de/niemieckoj%04%99zyczna-literatura-w-polsce/a-3063805 [stan z 2.02.2015].

³⁸ Innym przykładem jest choćby w odniesieniu do literatury polskiej Lampa i Iskra Boża, wydająca Dorotę Masłowską, czy Korporacja HA!Art z Michałem Witkowskim, czy wreszcie wrocławskie Biuro Literackie, którego książki należą do najczęściej nagradzanych w Polsce. Oficyna ta ma na swoim koncie blisko sto wyróżnień. Tylko w ostatnich pięciu latach otrzymała czternaście znaczących laurów (Nike, Gdynia, Silesius), a samo wydawnictwo zdobyło m.in. Nagrodę Sezonu Wydawniczo-Księgarskiego Ikar (2009) oraz „Literatury na Świecie” (2010). Założycielem Biura Literackiego oraz jego właścicielem jest Artur Burszta. W każdym roku nakładem Biura Literackiego ukazuje się około 50 tytułów, w kilku wydawniczych seriach. Do tej pory wydanych zostało blisko

dlaczego oficyny programowo promujące literaturę awangardową „heretycką” (Bourdieu), sięgały po twórców „konsekrowanych” (np. Biuro Literackie wydające Ilse Aichinger, Gottfrieda Benn, czy też Borussia udostępniająca książkę historyka Golo Manna). Czy chodziło jedynie o gwarantowane zyski symboliczne? A może ma to związek ze specyficzną regularnością, czy raczej nieregularnością „aktywności wydawniczej” poszczególnych podmiotów wobec przekładów ukazujących się w ramach omawianej serii. Dla przykładu przypomnijmy, Atut wydaje sześć tytułów w pierwszym okresie działania inicjatywy wydawniczej Kroki, tj. w latach 2006–2008. Podobnie gdańska oficyna słowo / obraz terytoria, ta publikuje trzy tytuły – również w latach 2006–2007, a Wydawnictwo Bellona dwa w 2006 roku. Natomiast Sic!, po 3 tytułach udostępnionych również w roku 2006, zmienia po kilku latach „profil wydawniczy” względem literatury niemieckojęzycznej (w odniesieniu do serii *Kroki*) i sięga po kilku latach po utwory *non-fiction*, wydając w 2013 roku dwa tytuły. Biuro Literackie, które wydało jedynie dwa tytuły i to w ostatnich latach, wybiera tytuły kanoniczne gwarantujące zysk symboliczny (Benn, 2011, Aichinger 2013). Wydawnictwo UJ pojawia się jako partner serii dopiero w 2014 roku. Oznacza to, że do współpracy zapraszane są kolejne wydawnictwa aktywne na polskim rynku wydawniczym, ale z różnych jego segmentów. Czy zatem wydawnictwa nie zostały dostatecznie mocno zachęczone i nie planują kontynuacji udostępniania polskiemu czytelnikowi twórczości autorów wybranych przez redaktorów serii? Jeśli odpowiedź miałaby być pozytywna, wówczas oznaczałoby to, że zamysł twórców projektu i jego cel nie zostały zrealizowane. Ponieważ seria jest nadal kontynuowana, raczej powinniśmy zapytać o miejsce tego projektu w szerszym kontekście i postawić pytanie o stopień współdziałania z podmiotami z innych pól kulturowych, które przekłada się na sukces danej oficyny – zarówno ekonomiczny, jak i symboliczny, czyli o obecność w polu mediów.

I wniosek ostatni: różnorodność oficyn – zarówno ze względu na lokalizację geograficzną (na mapie Polski), jak i „ekonomiczno-symboliczną” (w polu wydawniczym), mających zaprezentować tak szeroko skrojoną ofertę literatury niemieckojęzycznej, spowodowała specyficzne rozproszenie serii *Kroki*, a tym samym jej niewielką dostrzegalność na rynku wydawniczym, wzmocnioną choćby brakiem charakterystycznego znaku firmowego serii (tak komentował ten stan rzeczy Jacek S. Buras: „My ustawiamy się w cieniu. Ba, nawet nie wymagamy jednolitej szaty graficznej serii – projekt graficzny każdej książki jest opracowywany indywidualnie przez jej wydawcę”³⁹). W konsekwencji uniemożliwiło to przeprowadzenie odpowiedniej (skutecznej) kampanii promującej całą serię. Skutecznej, czyli związanej

---

400 książek. Por. *Biuro Literackie. O nas*, [online:] biuroliterackie.pl/biuletyn/strony/o-nas-2/ [stan z 20.09.2014].

³⁹ *Rozmowa z Jackiem S. Burasem*. Informator Targowy 51. Międzynarodowych Targów Książki w Warszawie, 18.05.2006.

z mass mediami, a tym samym wykraczającej poza niemiedialne narzędzia oferowane przez współtwórców serii:

[...] organizujemy promocję – m.in. wydaliśmy własnym sumptem dwa foldery, katalog, w każdej chwili dostarczamy chętnym plakaty do powieszenia w księgarniach, promujemy serię podczas targów w Krakowie, we Wrocławiu i podczas warszawskich MTK, całkowicie na własny koszt zapraszamy autorów⁴⁰.

A przecież skuteczna i krótkoterminowa promocja była możliwa, skoro pierwszych dwadzieścia osiem tytułów ukazało się w ciągu niemal trzydziestu miesięcy (*siód*), co również podkreślał współredaktor serii:

W pierwszym rzucie naszej serii *Kroki / Schritte* objęliśmy naszą listą 30 tytułów. 28 już się ukazało w ciągu tych dwóch i pół roku. To dosyć szybkie tempo. Jeszcze na dwie książki czekamy. Myślę, że to jest zastrzyk bardzo poważny. Przede wszystkim te najbardziej dotkliwe luki zostały w ten sposób uzupełnione⁴¹.

Trudno nie zgodzić się z Jackiem Burasem – niektóre luki zostały uzupełnione, sęk w tym, że wydanie przekładu danej pozycji nie jest równoznaczne z jej zaistnieniem w obiegu społecznym. Równie istotne dla „drugiego” życia książki w innej kulturze jest jej uczestnictwo w dyskursie publicznym, czyli m.in. medialna recepcja przekładająca się na realną obecność danego tytułu w odbiorze czytelnicy. W opinii Fundacji Fischera wypowiedzianej przez Antje Contjes „reakcje mediów na przekłady były bardzo pozytywne, a polskie oficyny wydawnicze zadowolone są z ilości sprzedanych tytułów”⁴². Czy rzeczywiście omawiana seria zaistniała w polu polskich mediów? Odpowiedź na to pytanie to już temat na kolejny artykuł.

Bibliografia

Literatura podmiotowa

(dzieła opublikowane w serii *Schritte / Kroki* do końca 2014 r.)

- Aichinger Ilse, *Mój zielony osioł*. Opowiadania, wiersze, sluchowiska, z posłowiem Richarda Reichenspergera, wybór i układ tekstów: Monika Schoeller i Dietrich Simon, Biuro Literackie, Wrocław 2013 (podstawa: *Werke*, S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt a. Main, 1991).
- Améry Jean, *Poza winą i karą. Próby przełamania podjęte przez złamanego*, tłum. Ryszard Turczyn, z posłowiem Piotra Weisera, Wydawnictwo Homini s.c., Kraków 2007 (podstawa: *Jenseits von Schuld und Sühne. Bewältigungsversuche eines Überwältigten*, Klett-Cotta, Stuttgart 1977).

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ B. Cöllen, *Niemieckojęzyczna literatura w Polsce*.

⁴² Tamże.

- Augustin Ernst, *Mama*, tłum. Małgorzata Łukasiewicz, PIW, Warszawa 2012, 309 s. (podstawa: *Schönes Abendland*, Verlag C.H. Beck, München 2007).
- Bärfuss Lukas, *Sto dni*, tłum. Maria Skalska, Hałart Kraków, 2010, 237 s. (podstawa: *Hundert Tage*, Wallstein Verlag, Göttingen 2008).
- Benjamin Walter, *Źródło dramatu żalobnego w Niemczech*, tłum. Andrzej Kopacki, z posłowiem Adama Lipszyca, Sic!, Warszawa 2013, 360 s. (podstawa: *Ursprung des deutschen Trauerspiels*, Rowohlt, Berlin 1928).
- Benn Gottfried, *Nigdy samotniej i inne wiersze (1912–1955)*, w wyborze i opracowaniu Zdzisława Jaskuły, Biuro Literackie, Wrocław 2011, 200 s. (podstawa: *Sämtliche Werke*. Stuttgarter Ausgabe. Klett-Cotta, Stuttgart 1986–2003).
- Burger Hermann, *Diabelli i inne pisma do dyrekcji*, tłum. i posłowie Jacek S. Buras, Wydawnictwo słowo / obraz terytoria, Gdańsk 2006, 220 s. (podstawa: *Diabelli*, S. Fischer Verlag Frankfurt am Main 1979 oraz *Blankenburg*, S. Fischer Verlag Frankfurt am Main 1986).
- Diner Dan, *Zrozumieć stulecie*, tłum. Xymena Bukowska, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, 288 s. (podstawa: *Das Jahrhundert verstehen. Eine universalhistorische Deutung*, Luchterhand Literaturverlag GmbH, München 1999).
- Erpenbeck Jenny, *Klucz do ogrodu*, tłum. Eliza Borg, W.A.B., Warszawa 2010, 222 s. (podstawa: *Heimsuchung*, Eichborn Verlag, Frankfurt am Main 2008).
- Forste Dieter, *Wzór*, tłum. Maria Przybyłowska i Eliza Borg, Książnica, Katowice 2006, 256 s. (podstawa: *Das Muster*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1992).
- Franck Julia, *Berlin-Marienfelde*, tłum. Krzysztof Jachimczak, Wydawnictwo Dom pod Krakowem, Kraków 2006, 337 s. (podstawa: *Lagerfeuer*, DuMont Literatur und Kunst Verlag, Köln 2003).
- Franck Julia, *Południca*, tłum. Krzysztof Jachimczak, W.A.B., Warszawa 2010, 431 s. (podstawa: *Die Mittagsfrau*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 2007).
- Genazino Wilhelm, *Kobieta, mieszkanie, powieść*, tłum. Alicja Buras, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2006, 134 s. (podstawa: *Eine Frau, eine Wohnung, ein Roman*, Carl Hanser Verlag München 2003).
- Glavinic Thomas, *Za sprawą nocy*, tłum. Alicja i Jacek S. Burasowie, PIW, Warszawa 2008, 311 s. (podstawa: *Die Arbeit der Nacht*, Carl Hanser Verlag, München – Wien 2006).
- Goldschmidt Georges-Arthur, *Odosobnienie*, tłum. Sława Lisiecka, wydawnictwo słowo / obraz terytoria, Gdańsk 2006, 96 s. (podstawa: *Die Absonderung*, Ammann Verlag, Zürich 1991).
- Hackl Erich, *Wesele w Auschwitz*, tłum. Alicja Buras, Austeria, Kraków 2006, 186 s. (podstawa: *Hochzeit in Auschwitz. Eine Begebenheit*, Diogenes Verlag, Zürich 2002).
- Hilbig Wolfgang, *Ja*, tłum. Ryszard Wojnakowski, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2006, 294 s. (podstawa: *Ich*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1993).

- Hilbig Wolfgang, *Provisorium*, tłum. Ryszard Wojnakowski, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2008, 273 s. (podstawa: *Das Provisorium*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 2000).
- Hilsenrath Edgar, *Baśń o myśli ostatniej*, tłum. Ryszard Wojnakowski, Wydawnictwo Książnica, Katowice 2006, 462 s. (oryginal: *Das Märchen vom letzten Gedanken*, Dittrich-Verlag, Köln; I wyd.: R. Piper GmbH & Co. KG 1989).
- Hofmann Gert, *Upadek ślepców*, tłum. Jacek S. Buras, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2005, 128 s. (podstawa: *Der Blindensturz*, Carl Hanser Verlag München und Wien; pierwsze wydanie: Luchterhand Darmstadt 1985).
- Janssen-Jurreit Marielouise, *Zbrodnia miłości w środku Europy*, tłum. Karolina Niedenthal, PIW, Warszawa 2007, 263 s. (podstawa: *Das Verbrechen der Liebe in der Mitte Europas*, Rowohlt Berlin Verlag GmbH, Berlin 2000).
- Jirgl Reinhard, *Niedopełnieni*, tłum. Ryszard Wojnakowski, Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn 2009, 261 s. (podstawa: *Die Unvollendeten*, Carl Hanser Verlag, München – Wien 2003).
- Johnson Uwe, *Domniemanie w sprawie Jakuba*, tłum. Sława Lisiecka, Czytelnik, Warszawa 2008, 295 s. (podstawa: *Mutmassungen über Jakob*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1959).
- Klein Georg, *Barbar Rosa. Historia detektywistyczna*, tłum. Krzysztof Jachimczak, wydawnictwo Sic!, Warszawa 2006, 160 s. (podstawa: *Barbar Rosa. Eine Detektivgeschichte*, Rowohlt Verlag Reinbek, I wyd. Alexander Fest Verlag, Berlin 2001).
- Lange-Müller Katja, *Wściekłe owce*, tłum. Aleksandra Kujawa-Eberharter, Wydawnictwo FA-art, Katowice 2012, 189 s. (podstawa: *Böse Schafe*, Verlag Kiepenheuer & Witsch, Köln 2007).
- Leggewie Claus i Welzer Harald, *Koniec świata, jaki znaliśmy. Klimat, przyszłość i szanse demokracji*, tłum. Piotr Buras, Wydawnictwa Krytyki Politycznej, Warszawa 2012, 223 s. (podstawa: *Das Ende der Welt, wie wir sie kannten. Klima, Zukunft und die Chancen der Demokratie*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 2009).
- Maier Andreas, *Kiryłon*, tłum. Anna Wziątek, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2006, 277 s. (podstawa: *Kirillov*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 2005).
- Mann Golo, *Niemieckie dzieje w XIX i XX wieku*, tłum. Andrzej Kopacki, z posłowiem prof. Roberta Traby, Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa Borussia, 2007, 601 s. (podstawa: *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Büchergilde Gutenberg, Frankfurt am Main 1958, 10. Auflage: Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 2004).
- Mappes-Niediek Norbert, *Biedni Romowie, źli Cyganie. Stereotypy i rzeczywistość*, tłum. Urszula Poprawska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, 230 s. (podstawa: *Arme Roma, böse Zigeuner. Was an den Vorurteilen über die Zuwanderer stimmt*, Ch. Links Verlag, Berlin 2012).

- Moers Walter, *13 1/2 życia kapitana Niebieskiego Misia*, tłum. Ryszard Wojnakowski, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2007, 695 s. (wydanie oryginalne: *Die 13 1/2 Leben des Käpt'n Blaubär*, Eichborn Verlag, Frankfurt am Main, 1999).
- Martin Mosebach, *Książę mgieł*, tłum. Krzysztof Jachimczak, Twój Styl, Warszawa 2006, 284 s. (podstawa: *Der Nebelfürst*, Eichborn Verlag, Frankfurt am Main 2001).
- Morsbach Petra, *Sługa boży*, tłum. Maria Przybyłowska i Eliza Borg, Wydawnictwo Homini, Kraków 2009, 351 s. (podstawa: *Gottesdiener*, Eichborn Verlag, Frankfurt am Main 2004).
- Münkler Herfried, *Mity Niemców*, tłum. Andrzej Kopacki, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2013, 476 s. (podstawa: *Die Deutschen und ihre Mythen*, Rowohlt – Berlin Verlag, Berlin 2009).
- Neitzel Sönke i Welzer Harald, *Żołnierze. Protokoły walk, zabijania i umierania*, tłum. Viktor Grotowicz, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2014, 520 s. (podstawa: *Soldaten. Protokolle vom Kämpfen, Töten und Sterben*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 2011).
- Özdamar Emine Sevgi, *Most nad Złotym Rogiem*, tłum. Maria Przybyłowska, Wydawnictwo „Pogranicze”, Sejny 2007, 273 s. (podstawa: *Die Brücke vom Goldenen Horn*, Verlag Kiepenheuer & Witsch, Köln 1998).
- Ransmayr Christoph, *Latająca góra*, tłum. Jacek S. Buras, PIW, Warszawa 2007, 313 s. (podstawa: *Der fliegende Berg*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2006).
- Roes Michael, *David Kanchelli*, tłum. Maria Skalska, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2006, 280 s. (podstawa: *David Kanchelli*, Berlin Verlag, Berlin 2001).
- Roth Gerhard, *Podróż do wnętrza Wiednia*, tłum. Małgorzata Łukasiewicz, PIW, Warszawa 2006, 212 s. (podstawa: *Eine Reise in das Innere von Wien*, S. Fischer Verlag Frankfurt am Main 1991).
- Rothmann Ralf, *Młode światło*, tłum. Barbara Tarnas, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2008, 183 s. (podstawa: *Junges Licht*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2004).
- Schindel Robert, *Rodowody*, tłum. Jacek S. Buras, Austeria, Kraków 2006, 323 s. (podstawa: *Gebürtig*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1992).
- Schmidt Arno, *Republika uczonych. Krótka powieść z obszaru końskich szerokości*, tłum. Jacek S. Buras, z posłowiem Małgorzaty Pólroli, PIW, Warszawa 2010, 265 s. (podstawa: *Die Gelehrtenrepublik. Kurzroman aus den Raßbreiten*, Stiftung Bargfeld, S. Fischer Verlag GmbH 2010).
- Shubiger Jürg, *Kiedy świat był jeszcze młody*, ilustracje Rotraut Susanne Berner, tłum. Emilia Bielicka, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2007, 184 s. (podstawa: *Als die Welt noch jung war*, Verlag Beltz & Gelberg, Weinheim und Basel 1995).
- Simon Christoph, *Franz albo Dlaczego antylopy biegają jedna obok drugiej*, tłum. Ryszard Turczyn, Wydawnictwo Jacek Santorski, Warszawa 2005, 184 s. (podstawa: *Franz oder Warum Antilopen nebeneinander laufen*, Bilgerverlag, Zürich 2001).

- Stadler Arnold, *Mój pies, moja świnia, moje życie*, tłum. Krystyna Wierzbicka-Trwoga, Agencja Wydawnicza Jacek Santorski & Co, Warszawa 2006, 168 s. (podstawa: *Mein Hund, meine Sau, mein Leben*, Residenz Verlag Salzburg und Wien 1994).
- Staffel Tim, *Terrordrom*, tłum. Ryszard Turczyn, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2006, 176 s. (podstawa: *Terrordrom*, Ammann Verlag, Zürich 1998).
- Tellkamp Uwe, *Zimorodek*, tłum. Bogdan Baran, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2006, 253 s. (podstawa: *Der Eisvogel*, Rowohlt Berlin Verlag, Berlin 2005).
- Vanderbeke Birgit, *Matkę na kolację*, tłum. Sława Lisiecka, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2006, 94 s. (podstawa: *Das Muschelessen*, Rotbuch Verlag, Hamburg 1990).
- Welzer Harald, *Sprawy. Dlaczego zwykli ludzie dokonują masonych mordów*, tłum. Magdalena Kurkowska, Wydawnictwo Naukowego Scholar, Warszawa 2010, 321 s. (podstawa: *Täter. Wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 2005).
- Werner Markus, *Na zboczach*, tłum. Ryszard Turczyn, PIW, Warszawa 2005, 159 s. (podstawa: *Am Hang*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 2004).

Literatura przedmiotowa

- Biuro Literackie. O nas, źródło: biuroliterackie.pl/biuletyn/strony/o-nas-2/ [stan z 20.09.2014].
- Bourdieu P., *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*, przeł. A. Zawadzki, wyd. II, Universitas, Kraków 2007.
- Buchanec-Bartczak A., *Ilse Aichinger. Mój zielony osioł*, Forum Żydów Polskich, źródło: www.fzp.net.pl [stan z 2.02.2015].
- Carl Hostenstein in memoriam*, źródło: www.kroki.pl/aktualnosci.html [stan z 2.02.2015].
- Chmielewski W., *Zielony osioł czasami śpi*, „Rzeczpospolita”, dodatek „Plus Minus”, 14.12.2013, źródło: www.kroki.pl/aichinger-pol-rec2.html [stan z 10.09.2014].
- Cölln B., *Niemieckojęzyczna literatura w Polsce*, źródło: www.dw.de/niemieckoj%C4%99zyczna-literatura-w-polsce/a-3063805 [stan z 2.02.2015].
- Dvorák M., *Mit środka Europy*, „Gazeta Wyborcza”, 22.08.2005, źródło: www.kroki.pl/echamedialne02.html [stan z 10.09.2014].
- Jankowicz G. i inni, *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Raport z badań*, Korporacja Ha!art, Kraków 2014.
- Kowalski B., Lipska M., *Transfer współczesnej literatury niemieckiej na polski rynek książki po 1989 roku*, [w:] *Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego*, źródło: inspiracje-demo.lightcode.eu/articles/show/12 [stan z 9.09.2014].
- Kroki / Schritte, źródło: www.kroki.pl/projekt-pl.html [stan z 10.09.2014].
- Kroki / Schritte, źródło: www.kroki.pl/aktualnosci.html [stan z 10.09.2014].
- Rozmowa z Jackiem S. Burasem. Informator Targowy 51. Międzynarodowych Targów Książki w Warszawie, 18.05.2006, źródło: www.kroki.pl/buras-pol-wywiad.html [stan z 4.09.2015].

Rynek Książki w Polsce 2013, źródło: www.institutksiazki.pl/upload/Files/RYNEK_KSIKI_W_POLSCE_2013.pdf [stan z 20.1.2015].

Rynek Książki w Polsce 2014, źródło: www.institutksiazki.pl/upload/Files/RYNEK_KSIKI_2014.pdf [stan z 20.1.2015].

Sobolewska J., *Bezgłośność słów*, „Polityka” 2013, nr 47, 20 XI 2013, źródło: www.kroki.pl/aichinger-pol-rec1.html [stan z 10.09.2014].

Swobodnym krokiem w literaturę, dodatek do „Rzeczypospolitej”, 7.11.2005, źródło: www.kroki.pl/echamedialne04.html [stan z 10.09.2014].

Zieliński J., *Niemieckojęzyczna ofensywa literacka*, „Rzeczpospolita”, 3–4.09.2005, źródło: www.kroki.pl/echamedialne03.html [stan z 10.09.2014].

Zmarł Dietrich Simon, www.kroki.pl/aktualnosci.html [stan z 2.02.2015].